Torshälla kyrkogård

Fornlämning L1984:7759, Torshälla 5:16, Torshälla socken, Eskilstuna kommun, Södermanlands län. Arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning.

Nyare tid

Lars Norberg

Rapport 2022:18

Sammanfattning

I oktober år 2022 utförde Sörmlands Arkeologi AB en arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning i anslutning till Torshälla kyrka. Området var beläget inom fornlämning L1984:7759, det vill säga Torshällas historiska stadskärna med lämningar från medeltid och framåt. Undersökningen genomfördes eftersom Torshälla församling planerar att uppföra ny fasadbelysning samt markförläggning av tillhörande elledningar inom kyrkogården.

Torshälla kyrka består i huvudsak av tre byggnadsskeden, 1100-tal, 1300-talets början samt 1400-talets mitt. Äldre byggnadsdelar såsom valv och takstolar av trä förstördes dock helt vid en brand år 1873. Vid den nu aktuella insatsen påträffades, utöver mänskliga kvarlevor i form av obrända ben från omrörda gravar, enstaka skärvor yngre rödgods, spik, en hästsko samt ett kisthandtag. Fyndmaterialet kan genomgående dateras till nyare tid.

Rapporten laddas ned via
www.sormlandsarkeologi.se

eller beställs från

Sörmlands Arkeologi AB
Tideliusgatan 37
118 69 Stockholm

mail@sormlandsarkeologi.se

Grafisk form och layout: Lars Norberg
Kart- och ritmaterial: Lars Norberg

Upphovsrätt, om inget annat anges, enligt Creative Commons licens CC BY.
http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.sv.

© Sörmlands Arkeologi AB
Nyköping 2022

Innehåll

Sammanfattning 2

Inledning 4

Syfte 4

Genomförande 4

Resultat 4

Referenser 5

Administrativa uppgifter 6

Bilagor 7

Bilaga 1. Utdrag ur Sverigekartan med undersökningens belägenhet. Skala 1:1 000 000.
Bilaga 2. Utdrag ur Terrängkartan med undersökningens belägenhet. Skala 1:50 000.
Bilaga 3. Utdrag ur Fastighetskartan med undersökningens belägenhet & delar av fornlämningsområdet för Torshälla stad (L1984:7759). Skala 1:2000.
Bilaga 4. Utdrag ur Fastighetskartan med undersökta schakt. Skala 1:500.
Bilaga 5. Rektifierat utdrag ur 1783 års stadsplan med öppnade schakt. Skala 1:500.
Bilaga 6. Fotodokumentation.

Inledning

I enlighet med länsstyrelsens beslut (lst dnr 431-3311-2022) har Sörmlands Arkeologi AB utfört en arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning inom fastigheten Torshälla 5:16 i Eskilstuna kommun, Södermanlands län. Området var beläget inom fornlämning L1984:7759, det vill säga Torshällas historiska stadskärna med lämningar från medeltid och framåt (bilaga 1-4).

Undersökningen utfördes eftersom Torshälla församling planerar markingrepp inför utbyte av fasadbelysning samt förläggning av tillhörande elledningar inom kyrkogården. I samband med arbetet öppnades cirka 250 löpmeter schakt samt 15 anslutande gropar för olika typer av belysningsfundament. Fältarbetet genomfördes vid fem tillfällen under perioden 2022-09-19 till 2022-10-26. Projektledare samt fält- och rapportansvarig var Lars Norberg, arkeolog vid Sörmlands Arkeologi AB.

Torshälla stad är belagd i skriftligt källmaterial från år 1252 och staden fick stadsprivilegier år 1317 (Järpe 1982). Arkeologiska undersökningar är relativt fåtaliga, men stadslager har daterats till 1200-1300-tal i kvarteret Gevaldigern söder om kyrkan (Pettersson 2005a & b). Torshälla kyrka består i huvudsak av tre byggnadsskeden, 1100-tal, 1300-talets början samt 1400-talets mitt. Äldre byggnadsdelar såsom valv och takstolar av trä förstördes dock helt vid en brand år 1873 (Söderström 1966). I kyrkans tornrum står idag en runsten av granit vilken tidigare var inmurad i kyrkan (Sö 314). Stenen påträffades i samband med restaurering år 1911 och under 1940-talet framkom ytterligare en del (Bennet 1981, s. 12). Kyrkogården är belägen på mellan 16 och 21 meter över havet.

I samband med anläggande av dagvattenbrunnar och ledningsdragningar genomfördes arkeologiska insatser på kyrkogården under 1980-talet. Bland annat undersöktes resterna efter det Rademacherska gravkoret söder om kyrkobyggnaden, beläget i skarven mellan det nuvarande koret och långhuset. Utöver rester efter ett flertal omrörda gravar påträffades två mer eller mindre intakta gravar av vilken den ena bedömdes tillhöra Reinhold Rademacher (Carlsson, Gustin & Kjellén 1996). Rademacher avled år 1668, men gravkoret blev inte långvarigt. Troligen revs utbyggnaden före år 1786, eventuellt redan år 1776 (Bennet 1981, s. 83). Gravkorets läge är idag utmarkerat med stenar i markytan.

Syfte

Syftet med den arkeologiska undersökningen var att med ett vetenskapligt arbetssätt dokumentera de fornlämningar som framkom vid schaktningsarbetena.

Genomförande

Runtom kyrkan löper ett gångstråk belagt med gatsten, vilka anlagts i sättsand. Schaktet förlades i huvudsak till det aktuella stråket i syfte att minimera påverkan på eventuella gravar eller andra lämningar (S1236). Längst i väster utgjordes dock ett par sträckor av gräsmatta (S1336 & S1366). Schakten var överlag cirka 0,5 meter breda och grävdes till ett djup om 0,3-0,4 meter. Stolpgroparna var något större, med en varierad storlek och form från 0,6 till 1,6 meter och ett djup som varierade mellan 0,7 och 1,5 meter.

De öppnade ytorna rensades med fyllhammare och skärslev. Därefter dokumenterades schakten med RTK-GPS och beskrevs i text. Öppnade ytor fotodokumenterades med digitalkamera (bilaga 6). Påträffade kvarlevor överlämnades till församlingen. Inga fynd tillvaratogs då samtliga påträffades i omrörda kontexter.

Resultat

I schakt 1236 utgjordes fyllningen mestadels av sättsand i vars botten det fanns ställvisa förekomster av omrörda lager matjord. Här och var noterades enstaka bitar tegelkross varav vissa var sekundärbrända, samt kalkbruksrester. Vidare påträffades en handfull trasiga och intakta kvadratiska släthuggna golvplattor av kalksten, enstaka spik, fönsterglas samt några skärvor fajans och yngre rödgods av 1700-1800-talstyp. I schaktet förekom enstaka obrända fragment människoben. Längst i väster, inom schakt 1336 och 1366, förekom inga människoben, däremot påträffades enstaka keramikfragment i form av yngre rödgods och fajans av 1700- och 1800-talskaraktär, en halv hästsko

av järn samt buteljglas. Fyllningen utgjordes genomgående av brun matjord med ställvisa inslag av rundade och kantiga stenar och tegelkross.

Längst i öster öppnades en något större grop för ett belysningsfundament (bilaga 4). Direkt under markytan påträffades rikliga mängder skarpkantade och rundade stenar utan inbördes ordning ned till ett djup om 0,4-0,5 meter. I stenfyllningen noterades förekomster av tegelkross, trasiga glasbuteljer, fönsterglas samt keramik av yngre rödgods och fajans samt ett kisthandtag. Därunder vidtog grå lera med inslag av tegelkross samt relativt rikligt med omrörda mänskliga kvarlevor i form av obränt benmaterial. En översiktlig genomgång i fält av ansvarig arkeolog visade att benen härrör från ett flertal individer av olika ålder i form av ryggkotor från såväl vuxna som barn. Utöver det innefattade benmaterialet delar av skalltak, käkar, bäcken, lår-, arm- och revben, samt delar av bäcken. Cirka 1,4-1,5 meter ned framträdde berg i dagen. Relativt rikliga mängder mänskliga kvarlevor i form av ben påträffades även i anslutning till stolpgroparna invid kyrkans sydöstra respektive sydvästra hörn. Inga intakta gravar observerades dock.

I samtliga schakt märktes i varierande omfattning ställvisa störningar i form av äldre och nyare ledningsdragningar samt schakt för dränering.

Avslutande reflektioner
Idag utgörs kyrkogårdens östra del av en relativt plan terrasserad yta, där det intillliggande Rådhustorget är beläget cirka 1-1,5 meter lägre. Nivåskillnaden har troligen sin förklaring i att kyrkogårdens östra del fyllts ut med stenmaterial och jämnats ut, eventuellt under slutet av 1800-talet sett till det fyndmaterial som påträffades i utfyllnaden (yngre rödgods och glasbuteljer). Under skrotstenslagret påträffades yngre rödgods av något äldre typ i form av skärvor av utvändigt gulglaserat gods. Troligen utgörs kärlet av en kanna eller ett krus med rundad buk och cylindrisk hals där skuldran dekorerats med en sträng vågformad lera. Inga direkta paralleller har identifierats, men glasyren och dekoren antyder en datering till åtminstone 1600-talet (figur 1).

Bristen på mänskliga kvarlevor, samt den något frekventare förekomsten av yngre rödgods, fajans, glasbuteljer och en halv hästsko i schakt 1336 har sin förklaring i att den nuvarande kyrkogårdens västra del tidigare utgjorde ett stadskvarter tillhörig Klockargården (LMS C78-1:4, bilaga 5). Området har enligt tillgängligt historisk kartmaterial inkorporerats i kyrkogården någon gång mellan år 1876 (LMS C78-1:13) och tidpunkten för Häradskartans tillkomst runt förra sekelskiftet (RAK id J112-74-12).

Referenser

Bennet, Robert. 1981. *Torshälla kyrka. Västerrekarne härad. Södermanland V:2*. Sveriges kyrkor, volym 187. Utgiven av RAÄ & KVHAA. Stockholm.

Carlsson, Michél, Gustin, Ingrid & Kjellén, Ulf. 1996. *Smärre undersökningar i Torshälla 1982-1986*. RAÄ 95, Torshälla, Södermanland. *RAÄ UV Stockholm, Rapport 1996:58*. Stockholm.

Järpe, Anna. 1982. *Eskilstuna/Torshälla. Rapport Medeltidsstaden 16*. RAÄ och SHM. Stockholm.

Petterson, Björn. 2005a. Arkeologisk förundersökning mellan kvarteret Gevaldigern 19 och Gevaldigern 22, Torshälla socken, RAÄ 95, Torshälla stadsområde, Eskilstuna kommun, Södermanlands län. *Sörmlands museum, Arkeologiska meddelanden. Arkivrapport*. Nyköping.

Petterson, Björn. 2005b. Resultat av ^{14}C-analys av ben från arkeologisk förundersökning utförd i kvarteret Gevaldigern 19-22, Torshälla stad, RAÄ 95, Eskilstuna kommun, Södermanlands län. *Sörmlands museum, PM 2005-12-12. Nyköping*.

Söderström, Göran. 1966. Torshälla kyrka. Byggnadshistoriska iakttagelser i samband med restaureringen 1966-67. *I: Fornvännen 1968. Årgång 92*. Stockholm.

Arkiv
Lantmäteristyrelsens arkiv (LMS), arkivsök.
Akt nr C78-1:13 år 1876. Arealavmätning och rågångskarta upprättad av Raquel Vilhelm Essén.

Akt nr C78-1:4 år 1783. Stadsplan upprättad av Hans Graf.

Rikets allmänna kartverk (RAK), arkivsök.
Akt nr J112-74-12. Okänt år (1897-1901). Häradskartans blad Torshälla, 74-12.

Administrativa uppgifter

Projektnummer Sörmlands Arkeologi AB: 2221
Länsstyrelsens dnr: 431-3311-2022
Tid för undersökningen: 2022-09-19, 2022-10-04 – 2022-10-06, 2022-10-18 & 2022-10-26
Personal: Lars Norberg
Län: Södermanland
Kommun: Eskilstuna
Socken: Torshälla
Fastighet: Torshälla 5:16
Belägenhet: N (x) 6587931,093 E (y) 583285,237
Koordinatsystem: SWEREF99 TM
Höjdsystem: RH 2000
Undersökt yta: Ca 250 löpmeter

Inget analogt dokumentationsmaterial utöver rapporten föreligger. Digital dokumentation förvaras hos Sörmlands Arkeologi AB i väntan på meddelande från ATA angående rutiner för leverans av digitalt material. Inga fynd tillvaratogs.

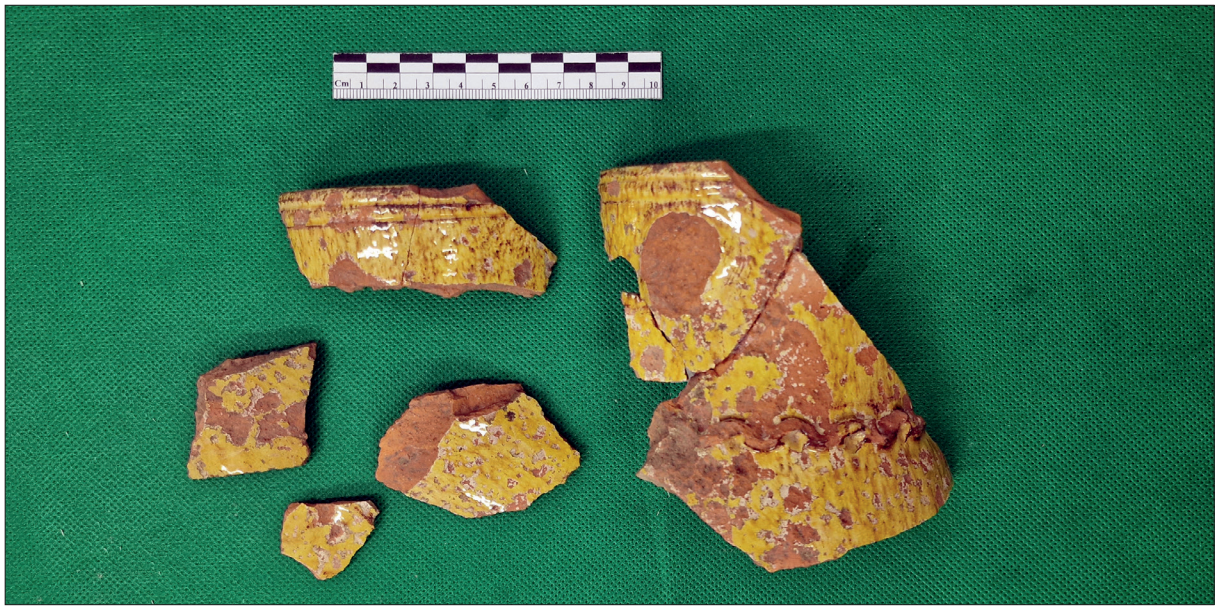

Figur 1. Skärvor från krus eller kanna av gulglaserat yngre rödgods. Överst delar av mynningen. Till höger delar av hals & skuldra med dekor i form av en sträng vågformad lera. Skärvorna påträffades i omrörda lager och tillvaratogs därför ej. Foto: Lars Norberg 2022, Sörmlands Arkeologi AB.

Bilaga 1

Utdrag ur Sverigekartan med undersökningens belägenhet. Skala 1:1 000 000. Källa: Lantmäteriet.

Torshälla huvud
Torshälla
Rock Island
Kreta
Badhusviken
Mälarbaden
Golfbana
Skärets naturreservat
Väsbyviken
Väsbyholm
Gullängen
Roxnäs
Viken
Solvik
Udden
Amtorp
Rostorp
Malmberga
Lövhem
Kleva
Kogne
Bjällerstå
Ångsholmen
Skräddartorp
Mälby
Norrby
Abborrstenen
Kolstahatt
Fornborg
Hensta hatt
Skomakarudden
Grundby sand
Trollskär
Sjötorp
Skabbholmen
Mälbyviken
Marielund
Charlottenburg
Vinntorp
Hanneberg
Barnrösberget
Lindö
Kolonirr.
Skeppartorp
Kolsta
Nyby bruk
Alnö
Krusgård
Torshälla
Kråketorp
Viggeby
Edvardslund
Mariehall
Solby
Fyrby
Lund
Nedre Gärtre
Haga
Eklunda
Eskilstunaån
Nat.res.
Olsta
Gunnarskäl
Skäcklinge
Grantbacken
Källsta
Hagby
Golfbana
Dalby
Egelsta
Rotetorp
Hagtorpet
Folkesta
Sövsta
Testbana
Brunnsta
Glömsta
Eckersta
Hälltorp
Skensta
Övre Gärtre
Gravfält
Ärsta
Lindhaga
Arna
Slagsta
Måsta
Årby naturreservat
Helgestahill
Hällbybrunn
Ekeby våtmark
Valhalla
Vallby
Årby
Näriheholme
Trafikövn.pl.
Rosenlund
Lundbacken
Bärsta
Ödekyrkog.
Flygfält
Brottsta
Granlund
Grustäkt
Ekeby
Gravfält
Lundby
Gredby
Hagby
Flacksta
Hagstugan
Gran-gärdet
Djurpark
Flackersta
Eskilstuna
Nyfors
Branteberg
Spångstugan
Åsbergstorpet
Åsby
Kolsta
Åsbylund
Kråktorp
Backtorp
Fröslunda
Skogsängen
Bolsöknab
E20
Alskär
Gran
Bilaga 2
Utdrag ur Terrängkartan med undersökningens belägenhet.
Skala 1:50 000. Källa: Lantmäteriet.

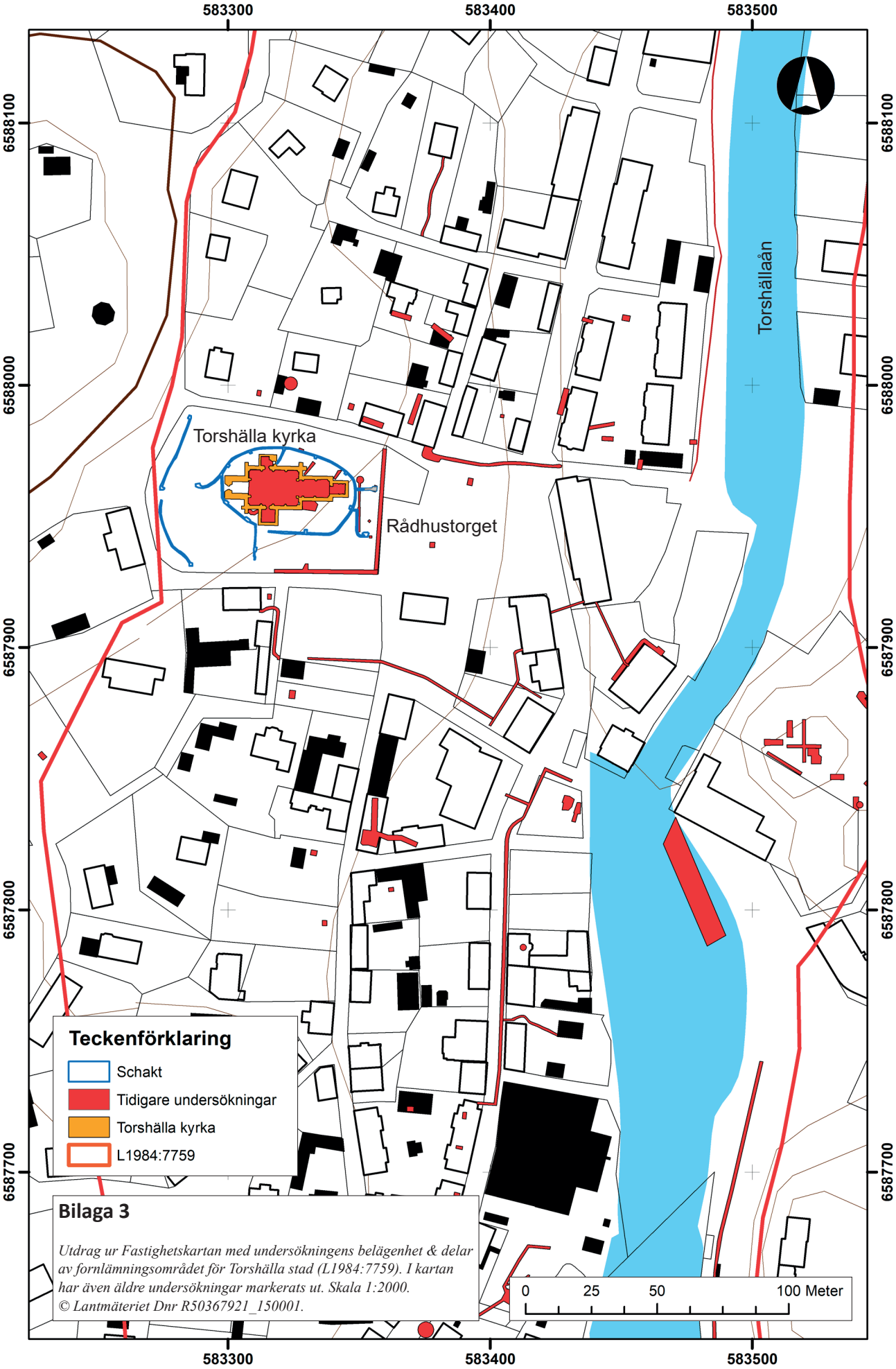

Bilaga 3

Utdrag ur Fastighetskartan med undersökningens belägenhet & delar av fornlämningsområdet för Torshälla stad (L1984:7759). I kartan har även äldre undersökningar markerats ut. Skala 1:2000.
© Lantmäteriet Dnr R50367921_150001.

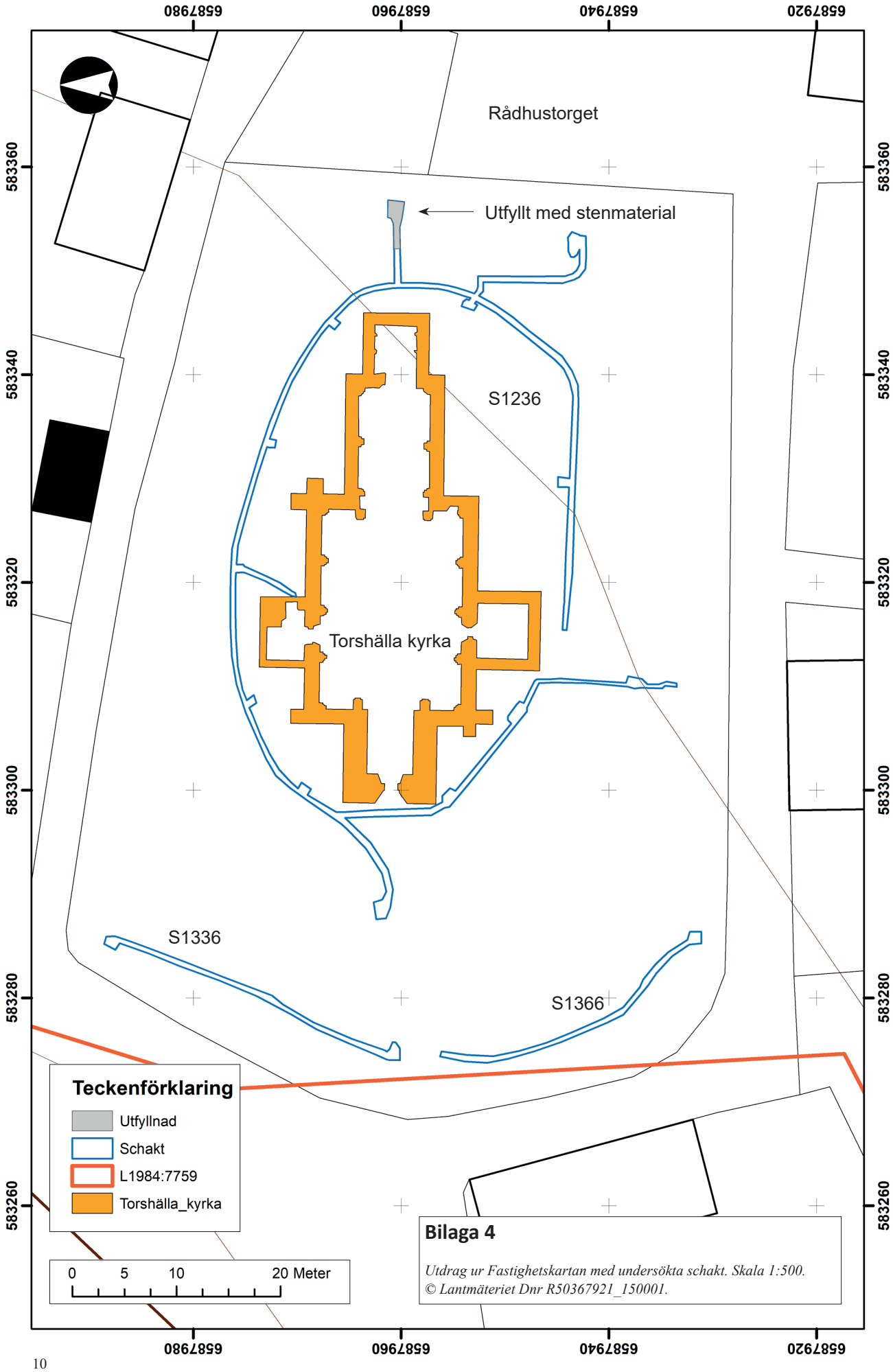

Bilaga 4

Utdrag ur Fastighetskartan med undersökta schakt. Skala 1:500.
© Lantmäteriet Dnr R50367921_150001.

Bilaga 5

Rektifierat utdrag ur 1783 års stadsplan med öppnade schakt (LMS C78-1:4). Notera att kyrkogården idag inkorporerar området märkt Q, då tillhörande Klockargården. I öster syns tomten U, det vill säga Rådhusets gamla läge. Skala 1:500.

Bilaga 6. Fotodokumentation

Torshälla kyrka fotograferad mot sydväst. Foto: Lars Norberg 2022, Sörmlands Arkeologi AB.

Ledningsschakt 1236 norr om kyrkan. I förgrunden skymtar mot botten isoleringsmaterial till äldre schakt. Foto mot väster: Lars Norberg 2022, Sörmlands Arkeologi AB.

Schakt 1336 i kyrkogårdens västra del. Schaktet grävdes till stora delar i äldre ledningsschakt (notera elkabel). Foto mot norr: Lars Norberg 2022, Sörmlands Arkeologi AB.

Schakt 1366. Foto mot söder: Lars Norberg 2022, Sörmlands Arkeologi AB.

Schakt 1236 öster om koret. I förgrunden korsar ett knippe äldre ledningar schaktet. Därbakom anas ett område utfyllt med sten. Foto mot öster: Lars Norberg 2022, Sörmlands Arkeologi AB.

Stolpgrop anslutande till schakt 1236 öster om koret. I botten på cirka 1,5 meters djup syns berg i dagen. Foto mot väster: Lars Norberg 2022, Sörmlands Arkeologi AB.

Tillvaratagna obrända ben från stolpgropen öster om koret. Påträffade kvarlevor överlämnades till församlingen. Foto: Lars Norberg 2022, Sörmlands Arkeologi AB.

Stolpgrop med fundament norr om kyrkan. Foto mot söder: Lars Norberg 2022, Sörmlands Arkeologi AB.

Stolpgrop sydost om kyrkan, nära entrén till Rådhustorget. Notera berg i dagen i schaktets botten. Foto mot sydost: Lars Norberg 2022, Sörmlands Arkeologi AB.

Stolpgrop intill kyrkans sydöstra hörn. Notera isoleringsmaterial och äldre dränerings-schakt. Foto mot norr: Lars Norberg 2022, Sörmlands Arkeologi AB.

Stolpgrop invid kyrkans sydvästra hörn samt del av anslutande ledningsschakt (S1236) söder om kyrkan. Foto mot väster: Lars Norberg 2022, Sörmlands Arkeologi AB.

Schakt 1336 igenlagt och markytan återställd. Foto mot söder: Lars Norberg 2022, Sörm-lands Arkeologi AB.